

PERİŐAN ÇİÇEK SÜNBÜL VE KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE İŐLENİŐİ

Gülay KARAMAN*

z

Kokusu ve rengiyle büyüleyici bir çiçek olan sünbül Osmanlı kültür hayatının hemen her alanında kendini gösterir. Sünbül; rengi, kokusu, perişan görünümü ve diğer bitkisel özellikleriyle Şair için zengin bir ilham kaynağıdır. Klasik Türk Şiirinde gl ve lleden sonra en sık kullanılan çiçek snbldr. Bu makalede sünbülün klasik Türk Şiirindeki anlam çerçevesinin belirlenmesi amalanmıŐtır.

Anahtar Kelimeler: Sünbül, Klasik Türk Şiiri, Anlam Çerçevesi, Çiçek.

THE SHABBY FLOWER HYACINTH AND ITS USING IN CLASSICAL TURKISH POETRY

288

Abstract

Hyacinth which is a magic flower with its odour and colour, proves its worth in almost every area of Ottoman cultural life. With its colour, odour, shabby appearance and the other vegetal properties hyacinth is a very rich source of inspiration for the poet. After rose and tulip, hyacinth is the most frequently used flower in classical Trkish poetry. In this article it is aimed to define the signification frames of hyacinth in classical Trkish poetry.

Key Words: Hyacinth, classical Trkish poetry, signification frames, Flower.

* ğretmen, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında Doktora ğrencisi.

Sünbül¹; dağ ve kırlarda serbest yetişen, şehirlerin park ve bahçelerini süsleyen, renk renk çiçekleriyle olduğu kadar keskin ve güzel kokusuyla da büyüleyici güzelliğe sahip, baharın müjdecisi bir çiçektir. Şemseddin Sâmî'nin “Soğanından hâsıl olan ma’ruf çiçek ki envâ’ı olur. Zülf-i hûbândan kinayedir.”² dediği sünbül, *Türkçe Sözlük*'te “Zambakgillerden, soğanla üretilen, 15-20 cm yükseklikte, çiçekleri kuvvetli kokulu ve türlü renkli çok yıllık bir süs bitkisi”³ olarak tanımlanmaktadır. Latince karşılığı *hyacinthos* olan sünbülün, dilimize Farsça “sunbul”den geçtiği bilinmektedir. İlkbaharda salkım şeklinde açan bu çiçek, türlü renkleri olmakla birlikte daha çok açık mor rengi, keskin ve güzel kokusuyla dikkat çeker.⁴

Sözlüklerde sünbül ile ilgili olarak çeşitli alanlarda kullanılan terim adlarına yer verilmektedir: “Sünbüle” ya da “muhayyer sünbüle” musikîde bir makam, “sünbülü” hat sanatında bir yazı çeşidi, “sünbüle” astrolojide Başak burcu, “Sünbülüye” tasavvufta Halvetî tarikatının bir kolu, “sünbülü” meteorolojide kapalı ve bulutlu havalar için kullanılan

¹ Farsça kökenli olan kelimenin aslı *sünböldür*. Ancak, kelime Anadolu’da halk ağzında *sümbül* şeklinde telaffuz edilir. Kelimenin *sümbül* şeklinde telaffuz edilmesinde ortasındaki *n* sesinin yanındaki *b* sesinden dolayı *m* şeklinde telaffuz edilmesinin etkili olduğu kanaatindeyiz.

² Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, (7. bs., İstanbul: Çağrı Yay., 1999).

³ İsmail Parlatır v.dğr., *Türkçe Sözlük*, (9. bs. Ankara: TDK Yay., 1998).

⁴ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, (2.bs., İstanbul: Kubbealtı Neşr., 2006).

bir terimdir.⁵ Ayrıca klasik Türk edebiyatında redifleri sünbül olan ve buna bağlı olarak nesib bölümünde sünbül konusunu işleyen kasidelere “sünbülüye” denilmektedir.⁶ Türkçede “sümbül” kelime kökünden türetilen “sümbüllen-” fiili, anlam genişlemesiyle her tür tohum ve bitkinin filizlenmesi olarak gerçek anlamında kullanıldığı gibi farklı bağlamlarda mecaz anlamlar da kazanabilmektedir.

Arapça *Işır-ı Mekki*, *Sünbül-i Hindî* adlarıyla bilinen sümbül; Türkçede Hindi sünbülü, Mekke ayrığı diye anılır. Sünbülün Mekki, Mısri ve Afriki olmak üzere üç çeşidi vardır. Bu üç çeşit; Rûmî, Hindî ve cebeli olarak da bilinir. İbn-i Baytar’a göre en iyi cins sümbül, kızıl renkli ve güzel kokulu olandır ve Antalya’da yetişir.⁷ Kaynaklarda sümbülün otuz kadar türü olduğu yazılıdır. Nitekim konusu yalnızca sünbül olan 18. yüzyılda kaleme alınmış bir yazma eserde otuzdan fazla sünbülün adı geçmektedir.⁸

Sümbülün Latince karşılığı *hyakinthos*dur. Hyacinthus, Yunan mitolojisinde [Sparta](#) Kralı’nın genç oğlu olup yeniden doğuşu simgelemektedir. Bu kelime ile ilgili olarak Yunan Mitolojisinde geçen efsaneye göre Hyakinthos, Apollon’un can ciğer arkadaşymış. Bir gün disk atma yarışında Apollon’un attığı disk Hyakinthos’un başına çarparak ölümüne sebep olmuş. Apollon üzüntüsünden “*Keşke senin yerine ben ölseydim*” diyerek arkadaşının cesedini omuzlarına almış. O anda, kana boyanmış çimenlerde bir çiçek açmış, bu çiçeğe hyakinthos, yani sümbül demişler.⁹

⁵ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, (yay. haz. Aydın Sami Güneyçal, 14. bs., Ankara: Aydın Ktb., 1997).

⁶ Yaşar Aydemir, “Sünbülüye”, *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., 2006), c.V, s. 358.

⁷ Saadet Karaköse, “Sünbül”, *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., 2206), c.V, s. 357.

⁸ Sabiha Tansuğ, *Türklerde Çiçek Sevgisi ve “Sümbülname”*, (İstanbul: Akbank Yay., 1988), Metin kısmı s. 10.

⁹ Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, (4.bs., İstanbul: Remzi Ktb., 1972); Beşir Ayvazoğlu, *Güller Kitabı Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, (İstanbul: Ötüken Yay., 2001), s. 153.

Daha önce zambakgiller (Liliaceae) familyasının üyesi olarak kabul edildiği anlaşılan sünbül şimdi yeni bir familya olan hyacinthaceae adı altında incelenmektedir. Sünbül; çok yıllık, soğanlı, otsu bir süs bitkisi olup 15-30 cm kadar boylanabilmektedir. Kök sistemi soğandır ve sünbül üretimi bu soğanlarla yapılır. Dik, kılıç şeklinde yaprakların arasından çıkan çıplak ve tüysüz tek sap üstünde bir arada bulunan pek çok tomurcuktan oluşan çiçek, alt tomurcuklardan başlayarak açar. Tomurcuklar bir aradayken çam kozalağı şeklindedir, çiçekler ise altı yuvarlak ve geniş, boynu dar bir vazoyu andırır. Genelde mor, pembe, sarı ve beyaz renkte açan çiçekler salkım şeklindedir.¹⁰ Sünbülün renk olarak yalın kat olanları olduğu gibi katmerli çeşitleri de vardır.

Sünbül güzel görünüşlü, zarif ve narin bir çiçek olması nedeniyle öncelikle çok değerli bir süs bitkisidir. Park ve bahçe süslemeciliğinde kullanılmakta, seralarda kesme çiçek olarak yetiştirildiği gibi saksılarda da yetiştirilebilmektedir. Osmanlılar döneminde lüle gibi çok değerli bir süs bitkisi olan sünbülün Avrupa'ya Anadolu'dan gittiği bilinmektedir. Bugün Hollanda'da çok çeşitleri yetiştirilip dünya piyasasına sürülmektedir. Ayrıca, sünbül güzel kokulu bir çiçek olduğu için sanayide kullanılmaktadır. Parfüm ve esans yapımında sünbülün bünyesinde bulunan kokulu ve uçucu yağlardan yararlanılmaktadır.¹¹

Sünbül, halk hekimliğinde ilaç olarak yaygın bir kullanıma sahiptir. Sünbül soğanları yumuşatıcı ve çıban açıcı olarak kullanılır. Soğanlar sütle karıştırılıp pişirilir ve merhem haline getirilip çıban üzerine sürülür. Sünbül soğanları zehirli olduğu için hazırlanan ilaç daima haricen kullanılır. Sünbül tohumlarının mideyi güçlendirici, iştah açıcı¹² bir etkisi vardır. İştah açıcı olarak ya da sarılık ve bel soğukluğu tedavisinde kullanılır. Ancak tohumlar zehirli olduğu için

¹⁰ Hüseyin Koç, *Lokman Hekimden Günümüze Bitkilerle Sağlıklı Yaşama*, (1.bs., Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 2002), s. 346.

¹¹ Hüseyin Koç, *a.g.e.*, s. 346, 347.

¹² İsmet Zeki Eyüboğlu, *Anadolu İlaçları*, (İstanbul: Derin Yay. , 2007), s. 47.

artık bu uygulamadan vazgeçilmiştir. Ayrıca sümbül tohumları sinir yorgunluklarını alarak insanı dinlendiren bir etkiye sahiptir.¹³

Sümbülün ana vatanı hakkında ilk bakışta birbirinden farklı görünen görüşler ileri sürülmektedir. Bazı kaynaklarda sümbülün ana vatanı Anadolu olarak gösterilmekte, ülkemizde başta Akdeniz bölgesi olmak üzere Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaygın olarak yetiştirildiği söylenmektedir. Afrika'nın tropik bölgelerinde yabancı olarak geniş alanlarda yetiştiği bilinmektedir.¹⁴ Bazı kaynaklarda ise sümbülün ana vatanının, Anadolu adı zikredilmeksizin, Akdeniz kıyıları ve Afrika'nın tropikal kesimleri olduğu bilgisi yer almaktadır.¹⁵ Birbirinden farklı gibi duran bu bilgileri ortak bir düşünce etrafında toplamak mümkündür. Anadolu, Akdeniz bölgesi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri ile Afrika'yı içine alan geniş alana bakılırsa sümbüllerin anavatanının doğuda İran ve Türkmenistan'a kadar dağılım gösteren doğu Akdeniz bölgesi olduğunu söyleyebiliriz.

Anavatanı Akdeniz kıyıları ve Afrika'nın tropikal kesimleri olan sümbülün Avrupa'ya İstanbul'dan yayıldığı bilinmektedir. XVII. Yüzyılda Hollanda'da lale çılgınlığının sona erip lale zenginlerinin bir bir iflas etmesinin ardından sümbül ön plana geçmiştir. Ancak bu tarihten önce de Avrupa'da bazı sümbül çeşitlerinin bilindiği söylenmektedir. Osmanlı'da ise çini, minyatür, kumaş ve süsleme sanatlarında sümbül motifi erken dönemlerden itibaren var olagelmiştir. Bahçelerde gül ve lâleden sonra en çok yetiştirilen çiçektir. XVI. Yüzyılda III. Murad'ın Halep'ten sümbül soğanı gönderilmesini emrettiği fermanı sümbülün saray bahçelerinde de tercih edildiğini göstermektedir.¹⁶

¹³ Hüseyin Koç, *a.g.e.*, s. 346; Mustafa Aydın, *Şifalı Bitkiler Ansiklopedisi*, (İstanbul: Elit Kültür Yay., yt.yok), s. 322.

¹⁴ Hüseyin Koç, *a.g.e.*, s. 346.

¹⁵ Ayvazoğlu, s. 153.

¹⁶ Ayvazoğlu, s. 153; Özge Öztekin, *XVIII. Yüzyıl Divan Şiirinde Toplumsal Hayatın İzleri: Divanlardan Yansıyan Görüntüler*, (Ankara: Ürün Yay., 2006), s. 339.

Türkler göçebe bir hayat sürdükleri Orta Asya döneminde bu yaşantının bir gereği olarak daha çok hayvanlarla haşır neşir olmuşlardır. Buna rağmen eski Türk şiirindeki tabiat tasvirlerinden yola çıkarak dağ ve kırların çok çeşitli bitkilerini, özellikle de çiçekleri yakından tanıdıklarını söylemek mümkündür. Sünbülün *Divanü Lügâti't-Türk*, *Kutadgu Bilig*¹⁷, *Dede Korkut Hikâyeleri* gibi ilk Türk İslâm eserlerinde adının geçmemesi, Türklerin bu çiçeği tanımadığını göstermez. Aksine, bir dağ çiçeği olan sünbül göçebe Türklerin yaşamında çiçek adı altında hep var olagelmiş olmalıdır. Türklerin sünbülü farklı bir ad altında tanıdıkları da bu bağlamda düşünülebilir. Ayrıca sünbül kelimesinin Farsça “sunbul”den gelmesi, İslâmî dönemde İran edebiyatı etkisiyle bu kelimenin literatürümüze girmiş olabileceği fikrini vermektedir.

Yerleşik hayata geçiş ve hayvancılığın yanında tarımın önemli bir geçim kaynağı olarak yer almasıyla birlikte Türklerin hayatında bitki ve çiçeklerin önemi artar. Klasik Türk şiirinin hüküm sürdüğü dönem, Türklerin yerleşik hayata iyice alıştıkları ve artık geçimlerini hayvancılık yanında büyük oranda tarımdan sağladıkları bir döneme tekabül eder. Ayrıca, yerleşik hayatla birlikte çevrenin güzelleştirilmesi çabasıyla bağlantılı olarak estetik amaçlı alışkanlık ve gelenekler de iyice yerleşmeye başlar. Bu sürecin sonunda çiçekler, Osmanlı toplumunda çok önemli bir yer işgal eder. İnsan, hayvan ve yerleşim yeri adlarından günlük konuşmalara, deyim ve atasözlerine kadar her alanda çiçeklerin bu varlığından söz etmek mümkündür. Hatta, çiçekler duygu ve düşüncüyü estetik şekilde ifade etmenin etkili bir yolu olur, söze mahal bırakmadan duyguların dili olarak toplumda ortak bir kültürün oluşmasını sağlar.

¹⁷ Bkz. Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, çev. Reşid Rahmeti Arat, (2.bs., İstanbul: Kabcacı Yay., 2008), s. 102-110. *Kutadgu Bilig*'de “Yaruk Yaz Ulug Bugra Han Ögdisin Ayur/ Parlak Bahar Mevsimini ve Ulu Buğra Han'ın Övülmesini Anlatır” başlıklı bölümde bahar yelinin eziyetli kışı sürüp götürdüğü; doğanın mor, al, yeşil ve kıvıla bezendiğini anlatan beyitler boyunca bahar her türlü çiçek, hayvan, gök gürültüsü, rüzgâr gibi unsurlarıyla birlikte geniş bir şekilde tasvir edilmektedir. Fakat bu geniş tasvir içinde sünbül yer almamaktadır.

Osmanlı insanının günlük yaşamından tutun, gelenek ve göreneklerine, sanat ve edebiyatına kadar çok çeşitli alanlarda çiçek kültürü kendini hissettirir. Kendisi bir bahçıvan olan Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'un fethinden hemen sonra şehrin dört bir yanına çiçek dikilmesini emreder. Özellikle, Osmanlı kültürünün klasik ölçülerinin belirginleşmeğe başladığı 16. yüzyıldan itibaren İstanbul'un bahçe ve çiçek merakının halkı da etkilediği sezilir. Sultanlar ve devlet erkânının yanında her tabakadan halkın da bahçelerine dikmek üzere çiçek sipariş ettiği, bahçesi olmayan yoksul halkın bile pencere kenarlarındaki saksılarda çiçek yetiştirdiği bilinmektedir. Zarif çiçek şişeleri içinde gönderilen bir karanfil, gül, ya da lâle ile hastaların hatırı sorulur, mektebe giden çocuklar her gün hocalarına ellerinde bir demet çiçekle gelirler. Sarık ya da kulak arkasına gül, sünbül yerleştirilir.¹⁸ Yine camilerde çiçekler vazo içinde tutularak insanların çiçek kokuları arasında ibadet etmeleri sağlanır.¹⁹

Köklü medeniyetlerde tabiatın algılanış biçimi modern medeniyetlerden epeyce farklıdır. Öncelikle geleneksel düşüncede her şeyin bir sebebi olduğu gibi anlamı da vardır. Anlamsız hiçbir şey yoktur. Etrafı saran canlı cansız bütün varlıklar insana bir şeyler anlatır, onunla konuşur. Tabiat manevî bir dille insanla konuşan, Mutlak Varlık'ın aynası olarak görülür. *“Budizm ve Taoizm gibi Uzakdoğu dinlerinden semâvî dinlere kadar bütün inanç sistemlerinde tabiat, insanı Mutlak Varlık'a götüren bir semboller âlemdir. Çiçeğinden böceğine, kurdundan kuşuna, taşından toprağına, her şey ondan bir işarettir.”*²⁰ Kur'an-ı Kerim'de bu işaretlere ayet denilir. Tabiat, hatta kâinat, tıpkı Kur'an gibi ayetlerden oluşan bir kitap olarak insanın dikkatine sunulur. İnsana, akli ve fikriyle tabiattaki bu ayetleri

¹⁸ Ayvazoğlu, 115, 116.

¹⁹ Nurhan Atasoy, *Hasbahçe: Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, (İstanbul: Aygaz, 2002), s. 122.

²⁰ Ayvazoğlu, s. 79.

okuyarak Yaratıcı'ya ulaşması öğütlenir. Hâl böyle olunca, tabiattaki her şey kutsal bir ayet olarak algılanır. Her bir çiçek, ilahî isim ve sıfatlara ayna olduğu gibi yaratılış mucizesini anlatan ilahî bir kasidedir.

Tasavvufta çoğu kez âlem bir bağa, bu bağda tecelli eden ilahî güzellik de ilkbahara benzetildiğinden bütün tasavvuf çevrelerinde kırlara çıkmak, bahçelerde gezinmek (teferrüc, seyr ü temâşâ) başlı başına bir ritüel olarak kendini gösterir. *Ebussuud Efendi, Sünbül Sinan, Aziz Mahmud Hüdâî, Gül Baba, Sarı Abdullah Efendi* gibi din ve tasavvuf büyükleri çiçekleri ilahî güzelliğın yetkin tezahürleri olarak görüp çiçek yetiştirme fennine bu yüzden büyük ilgi gösterirler.²¹ Bu açıdan bakıldığında, sünbülün topluma mal olmuş bir tarikata ismini vermesi, Osmanlı insanının hayatında ve gönlünde bu çiçeğın ne derece yer ettiğının göstergesi sayılabilir. Halvetiyye tarikatının *Sünbülüyye* kolunun kurucusu olan Sinan, rivayete göre bir gün vecd hâlindeyken bahçesindeki sünbüllerin zikrettiğini duymuş ve ondan sonra hiçbir çiçeğı koparmamış. O günden sonra Sünbül Sinan olarak tanınmış ve kurduğı tarikat da Sünbülüyye adıyla anılmıştır.²²

Sultanların, mutasavvıfların, her tabakadan halkın bahçesinde kendine yer edinen sünbül yalnızca onu ele alan kitaplara da konu olmuştur. Bugün Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde korunan *Sünbülname* adlı murakka albüm, 18. yüzyılda yazılmış, konusu sünbül olan bir eserdir. Albümün bir yüzünde sünbüllerin suluboya resimleri; diğeri yüzünde ise Hıfzî, Salahî ve Çuhadar Hüseyin adlı üç şair tarafından kaleme alınmış, sünbül adlarının zikredildiğı kıt'alar bulunmaktadır. Eser Hattat Hacı İsmail ve Hattat Ali adında iki hat ustası tarafından resmedilmiş, talik yazıyla kaleme alınmıştır. *Sünbülname*, sünbül çiçeğini alıp konuşturan, onunla konuşan; edebiyat, resim ve yazı sanatının en ince ve zarif örneklerini bir araya

²¹ Ayvazoğlu, s. 147.

²² Ayvazoğlu, s. 154.

getiren ve sünbül konusunu işleyen çok değerli bir yazma eserdir. Eserde otuzdan fazla sünbül ismi geçmektedir. Bu isimler, sünbüllerin şekline ve rengine göre verilmiştir. *Sünbülname*'de adı geçen ilk sünbül *lâciverdî* taşır. Şair Hıfzî onu :

*Eyledi sünbül-i nevreste giribânın çâk,
Bu letâfet ile gördükde gül-i ruhsârın,
Bâğ-ı sultânî meğer kân-ı gühermiş diyerek
Lâciverdî taş ile tarh eder gülzârın*

“Yanağının gülünü bu güzellikle görünce yeni yetişen sünbül yakasını yırttı. Padişahlık bahçesi meğer cevher mâdeniymiş diyerek gül bahçesini lâcivert renkli taşla kazıyor.” dizeleriyle över.²³

Eserde adı geçen diğeri sünbül çeşitleri ise şunlardır: *Nahl-ı sûr-ı safâ, mümessek sünbül, necm-i muallak, ham-der-hâm, humâr-ı mestân, şâh-ı bahâr, müşk-i perişân, Süreyya-tal'at, nûrun alâ nûr, âvîze-i gülşen, mevc-i neşât, gül-i sûr-i çemen-i şâh-ı cihân, zülf-i bahâr, feyz-i letâfet, âvîze-i gülşen, cümle-i nâz, bûy-ı safâ, kandilü'n-nûr, gök yakut, müşk-i Hoten, şevk âver, anber-nisâr, turre-i nâz, elmâs, dürr-i şehvâr, necm-i subh, necm-i muallâk, şems-i ikbâl, zülf-i perişân, leb-ber-leb, nûr-ı dîde, anber-rîz, gül-ruhsâr.*²⁴

Osmanlı Türkleri, süsleme sanatlarında en fazla çiçek motiflerini kullanır. Bu çiçek motifleri arasında sünbülün, gül ve lâlenin ardından gelen özel bir çiçek olduğu görülür: “*Minyatür, kat'ı, cilt süslemeciliği, yazma eserlerin iç süslemesi, mimaride iç mekân süslemeleri, çini seramik ve kumaş sanatları, tahta deri ve maden işlemeciliği, mezar taşları ve manzum-mensur edebî eserler çiçek imgesinin sayısız özelliğiyle yer aldığı benzer motiflerle doludur. Mesela, minyatürde Kara*

²³ Sabiha Tansuğ, *a.g.e.*, s. 56, 58. ; Ayvazoğlu, s. 156-158.

²⁴ Sabiha Tansuğ, s. 58-71.

*Memî'nin geliştirdiği “dört çiçek üslubu”nun açılımı olan gül-lâle-sünbül-karanfîl, divan şiirinde de en sık kullanılan çiçeklerdendir.”*²⁵

Klasik Türk Şiirinde Sünbül

Gül ve lâleden sonra klasik Türk şiirinde en sık kullanılan çiçek sünbüldür. Kasidelerde bahar tasvirinin yapıldığı bölümler başta olmak üzere gazel, mesnevi gibi diğer nazım şekilleri içerisinde de müstakil beyitler halinde sünbül çok çeşitli hayallere konu olmuştur. Özellikle “sünbül” redifli kasidelerde şaire baştan sona bu çiçeğin ilham verdiğini görmekteyiz. Bunlar arasında Bâkî ve Nevî'nin “sünbül” redifli kasideleri meşhurdur. Sünbülle ilgili olarak divan şiirinde yer etmiş tasavvur ve hayallerin hemen hemen hepsini bu iki kasidede bulmak mümkündür.

Bâkî ve Nevî'nin sünbül kasidelerinden başka, Tecellî'nin Hz. Peygamber'i konu alan na'tı, Riyâzî ve Tiflî'nin Nakîbü'l-eşraf Allâme Efendi'ye yazdığı kasideler birer *sünbülüye* örneğidir. Çiçek adlarıyla anılan kasideler göz önüne alındığında “gül”den sonra en çok kullanılan redif “sünbül”dür.²⁶

Çağlar boyunca gül gibi, sünbül de sevgilinin benzetileni olarak klasik Türk şiirinde yaygın bir kullanım alanı bulmuştur. Örnekleri çok olmakla birlikte Bâkî,

*Lebleri mül saçları sünbül yanağı berg-i gül
Bir semen-ber serv-i hoş-reftâr dirseñ işte sen*

Bâkî Divanı G 380/2

“Dudakları şarap, saçları sünbül, yanağı gül yaprağı (olan); yasemin göğüslü, hoş yürüyüslü servi dersin, işte (o) sen(sin).” sözleriyle sevgiliyi tarif eder.

Klasik Türk şiirinin en lirik şairlerinden biri olan Nesîmî “*Ey bahârım ...*” diyerek başladığı bir gazelin devamında sevgilisine “*Ey gülüm, ey sünbülüm ...*” diyerek seslenir:

²⁵ Öztekin, s. 267.

²⁶ Aydemir, s.358.

*Ey bahârum ey nigârım ey şikârım dil-berim
Ey harîfim ey tarifim ey şer'ifim serverim*

*Ey gülüm ey sünbülüm ey sûsenim ey anberim
Ey benim nahlim yine habb-i nebat ü şekkerim*
Nesîmî Divanı, G 243/1-2.

Şair, yaşadığı çağın ve toplumun bir ferdi olarak sünbülü şiire taşımıştır. Şiir dili gerçek hayattaki sünbüle çok daha farklı, sanatsal ve idealize bir boyut kazandırmakla birlikte sünbülün birçok fiziksel özelliğini gerçeklik boyutunda okuyucuya sunmaktan da geri kalmaz. Mecaz ve hakikatin iç içe geçtiği beyitler boyunca sünbülün ne kadar büyüleyici bir çiçek olduğunu düşünmeden edemeyiz. Ayrıca şairin tabiattaki bir tek çiçeğe nasıl bu kadar anlam verebildiğine şaşırırız.

Sanatçı, yaşadığı çağın ve toplumun sözcüsü olarak döneminin sosyal ve kültürel gerçeklerine eserinde ayna tutar. En soyut, en bireysel denecek eserlerde bile bu böyledir; çünkü hiç kimse yaşadığı ortamdan kendisini tamamen soyutlayamaz. Sosyal hayat ve hayatın gerçekleri şairin en önemli malzemesidir; fakat şiir dilinin gereği olarak çoğu zaman bu gerçekler mecaz perdesi arkasında gizlenir. Sosyal hayata ait bu bilgileri biraz dikkat neticesinde ortaya çıkarmak mümkündür.

Nitekim Osmanlı'da giyim kuşam âdetlerine kadar işleyen bir sünbül tutkusunu beyitlerin izini sürerek mecaz hakikat paralelliği içerisinde görmekteyiz. Osmanlı insanı sarığının ya da kulağının kenarına bu hoş kokulu çiçeği takarak kıyafetini bütünler. Klasik Türk şiirimizdeki birçok beyit bu âdete tanıklık eder.²⁷ Bu âdeti Nedim ve Bâkî'nin şu beyitlerinde görmek mümkündür:

²⁷ İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, (İstanbul: Ötüken Yay., 1998).

*Ben bu gün bir nev-bahâr-ı hüsn  ân seyreyledim
Târf-ı destârında sünbül gibi mlar var idi*

Nedîm Divanı G 149/ 3.

“Ben, bugün sarıgnın kenarında sünbül gibi saçlar olan ilkbahar kadar güzel sevgiliyi seyrettim.”

*Kâkl-i müşgîni sevdasıyla yansam dd-ı dil
Gşe-i destârdan peydâ olur sünbül gibi*

Bâkî Divanı G 532/2

“Misk kokulu kâklnn aşkiyla yansam gönlümün dumanı sarıgn kenarından sünbül gibi ortaya çıkar.”

Nev de sünbül redifli kasidesinde,

*Gtrlse n’ola baş üzre bu nazm-ı rengîn
Eylese başlar üzre yiridr câ sünbül*

Nev Divanı K 30/ 28.

“Bu renkli Şiir baş üstünde götürülse şaşılır mı? Sünbül başlar üstünde yer alsa yeridir” diyerek sünbülün başlar üzerinde yer ettiğine işaret eder. Aynı tasavvurun Bâkî’nin sünbül kasidesinde de hemen hemen aynı kelimelerle ifade edildiğini görürüz:

*Beņzer ol by-ı dil-âvz ile my-ı yâre
Başlar üzre n’ola ger eyler ise yir sünbül*

Bâkî Divanı K 24/7

Her ne kadar sünbülün başlar üzerinde yer ettiğine dair örnekler çok olsa da sünbülün ayaklar altında kalıp ezildiği de nadir değildir. Evliya Çelebi, deveboynu, müşk-i Rum, glnesrin, şebboy, karanfil, reyhan, lâle, sünbül gibi çiçeklerin akıl hastalarına verilerek bu

çiçeklerin kokularıyla delilerin tedavi edilmeye çalışıldığını; ancak delilerin bunları ya ayakları altında ezdikleri ya da yediklerini anlatır.²⁸

Ahmet Paşa'nın aşağıdaki beyti bu durumun klasik şiire yansımaya güzel bir örnektir:

El uzatıp zülfünün reyhânını çözdükce bâd

Ey nice miskin ayağına düşer sünbül gibi

Ahmet Paşa Divanı G 304/5.

“Ey (sevgili)! Rüzgâr el uzatıp saçının reyhanını çözdükçe nice miskin (misk kokulu) sünbül gibi ayağına düşer.”

Beyitte reyhanla bağlanıp demet hâline getirilmiş sünbüller nazara verilir. Biri bu demetin bağına çözerek sünbüllerin ayakaltına düşmesine neden olabilir. Bir başka durumda ise rüzgâr sevgilinin misk kokulu sünbül saçlarının bağına çözerse etrafa hoş koku yayılır. Bu hoş kokunun cezbesine kapılan nice miskin âşığın sevgilinin ayağına düşmesi kaçınılmazdır.

Aynı şekilde *Gülşenâbâd*'da çiçekler toplantısına sünbülün gelişini anlatan şu satırlar da sünbülün ayaklar altına düşüşünün tanığı gibidir: “Çiğdemden sonra gök rengindeki elbisesiyle yeni açmış sünbül görünür; gözleri yaşlı, saçları dağınık, hali perişandır. Güzel kokusundan sarhoşa dönen şair, ona bu gönül kapan kokuyu nereden, hangi attardan aldığını sorar. Sünbülün verdiği cevap da çiğdemden cevabına benzemektedir. Önceleri ezel bağında henüz açılmadık bir gonca olan ve güzel kokusunu sevgilinin rüzgârından alan sünbül, bu sürekli bahar ülkesinden, çiğdem gibi, hicran sahiline atılmıştır. Burada bir günü diğer gününe uymaz, gâh başlar üzerine konup hürmet görür, gâh ayaklar altına alınıp tahkir edilir, gâh çocuklar elinde can verir.”²⁹

Sünbül, sarık ve kulak arkasına takılarak kıyafeti bütünleyen bir unsur olduğu gibi sünbül motifi de elbise ve kıyafetleri süsler. Osmanlı

²⁸ Atasoy, s. 119.

²⁹ Ayvazoğlu, s. 151. Bkz. Şemseddin Sivasî, *Gülşenâbâd*, haz. Hasan Aksoy, İstanbul: İslâm Medeniyeti Vakfı Yayını, 1990.

Türklerinin sünbül işlemeli elbiseler giydiklerini, bu işlemlerin elbisenin yakasında ya da eteğinde bulunduğunu yine beyitlerden öğreniyoruz:

Zülfü yüzünde garîb olmaz mı yârın kim olur

Dâmen-i gülde tirâz-ı sünbül-i ra'nâ garîb

Ahmet Paşa Divanı G 11/6.

“Gülün eteğinde parlak sünbül nakşının garip olması gibi sevgilinin yüzündeki saç telleri de garip olmaz mı?”

Tirâz; sağ omuzdan sol tarafa, kalbin altına doğru hamâyil gibi takılan bir kumaşın üzerine veya elbise yakasına ipekle gül, sünbül, karanfil, menekşe gibi çiçek ve hayvan resimlerinin işlendiği bir çeşit kumaş ya da elbise olarak tarif edilir. Osmanlı sarayında içoglanlarının bunları taktığı ya da böyle işlemeli elbiseler giydikleri bilinmektedir.³⁰

Oldu gülşen bir civan-ı kâmrân kim giydiği

Gâh gül-gûni kabâ, gâhi libâs-i sünbülî

Yahyâ Divanı G 421/ 2.

“Gül bahçesi kâh gül renkli kaftan kâh sünbül elbise giyerek arzusuna ulaşmış bir genç oldu.”

Yazımızın bu kısmında yararlı olacağı düşüncesiyle, sünbülün klasik Türk şiirindeki anlam çerçevesiyle ilgili olarak yapılmış bir çalışmaya yer vereceğiz. 2001 yılında yapılan bu araştırmada 15. yüzyıl ile 18. yüzyıl arasında yaşamış 26 divan şairinin Türkçe divanlarında yer alan 100.000'e yakın beytin taranmasıyla elde edilen verilere göre sünbül klasik Türk şiirinde daha çok insan uzuvlarıyla ilişkilendirilmiştir. Sünbül; güzel kokulu olması (müştî, 'abîr, mu'anber, 'anberîn); kıvrımlı, dalgalı ve karmaşık görünümü (âşüfte,

³⁰ Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, (haz. Cemal Kurnaz, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1996), s. 96-97.

perişân, târmâr, halka halka, çîn, târ); genellikle siyaha yakın rengi (siyâh, kara, lâciverd, mâî, kebûdî, gömgök) ve açıldığı dönem itibarıyla baharın habercisi olmasıyla şairlerin ilgisini çekmiştir. Klasik Türk şiirindeki temel işlevi; sevgilinin saç, zülfü, kâkülü vb. için doğal bir benzerlik ögesi olarak değerlendirilmesine dayanmaktadır.

Sünbülün daha çok insan uzuvlarıyla ilişkilendirildiğini gösteren bu araştırmaya göre sünbülün anlam çerçevesi şu şekilde ortaya konmuştur:

“Uzuvlar (% 77.08)

% 98: saç, zülf, kâkül, külâle, turra, perçem, gîsû, mû(y), hatt;

% 02: ten, beden, sîne, diş (dendân), peykân...

Şahıslar (% 06.59)

% 39: güzel, sevgili, yârân, memdûh, server;

% 61: ‘âşık, şâ’ir, kâtip, sarhoş, dîvâne, meşâyih, Mesîhâ, Mûsâ, ehl-i behîşt, gulâm, hizmetçi, asker, levend, şehlevend, boy beyi, tuğrâkeş, haberci (ulak)...

Doğal Unsurlar (% 07.49)

% 56: duman (dûd);

% 44: bulut (ebr), gölge, gökyüzü (felek), mevczâr, gece, hâkister, ejder (şâh-ı mârân, yılan), tâvûs, gurâb, nâfe...

Eşyâ (% 06.44)

% 26: elbise (kabâ, libâs, hil’at, şal), nikâb (örtü), başörtüsü (dülbend), külâh, süs, bend, kemend;

% 74: resen, ip (habl), zencîr, süpürge (cârûb), şem’, micmer, kalem (kilk, hâme), tuğrâ, tuğ, topuz (şesşper), tîr...

Soyut Kavramlar (% 02.40)

% 63: şiir;

% 37: hulk, mâsivâ, besmele, ‘ömr-i câvidân...”³¹

³¹ Yavuz Bayram, “Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler”, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 2/4 Fall 2007, erişim tarihi 08. 04. 2010., <http://www.turkishstudies.net/dergi/cilt1/sayi6/sayi6pdf/13.pdf> , s. 213-214.

Bu araştırmanın da ortaya koyduğu gibi sünbül klasik Türk şiirinde daha çok sevgilinin saçlarıyla ilgili olarak ele alınır. Şekli ve kokusu itibariyle sevgilinin saçına benzeyen sünbül, şaire göre sevgiliyi kıskanmakta ve ona özenmektedir. Sünbül ile gül çoğu zaman birlikte anılır. Bunun sebebi sünbül saçların, gül yanaklar üzerine dökülmesidir. Sevgilinin gül yanakları üzerine dökülen saçlarını gördüğünde ne diyeceğini bilemeyen Nesîmî'ye gelenek yardım eder:

Şol gül üzre dağılan anber sıfatlı sünbüle

Anber ü reyhan aceb yâ müşk-i ter dersem n'ola

Nesîmî Divanı G 391/3S317

“Şu gül üzerine dağılan anber sıfatlı sünbüle (saça) acaba anber, reyhan ya da taze misk desem şaşılır mı?”

Sünbül, bitkisel özelliklerinin bir yansıması olarak klasik Türk şiirinde şaire önemli bir ilham kaynağı sunar. Zaman zaman sünbülün terim anlamlarına da beyitlerde değinen şairin çıkış noktası çoğu zaman bu çiçeğin tabiattaki varlığıdır. İçinde *sünbül* geçen beyitlere dikkat edildiğinde hemen hepsinde sünbülün bitkisel özelliklerinden hareketle sanatlı bir söyleyiş oluşturulduğu görülür. Kısacası bu konuda şairin ayağı yere sağlam basmaktadır. Bir kere, iyi bir gözlem neticesinde tabiattan aldığını hayal gücüyle derinleştirip süslemektedir. Bütün imgeleri, çağrışım ve söz oyunları bir temele oturmaktadır. O temel sünbülün bitkisel özellikleridir ve onun üzerinde sünbülün klasik Türk şiirindeki anlam çerçevesi yükselmektedir.

Sünbülün Başlıca Bitkisel Özellikleri Etrafında Klasik Türk Şiirine Yansıyan Anlam Çerçevesi

a) Güzel Kokulu Oluşu

Sünbülün en belirgin bitkisel özelliği güzel kokulu oluşudur. Divan şiirinde sevgilinin saçları, zülfü, kâkülü güzel ve cezbedici kokusu nedeniyle sünbüle benzetilir. *Müşgîn*, *‘abîr*, *mu‘anber*, *‘anberîn*, *nâfe-i Çîn* kelimeleri bu anlamda sünbül ve sevgilinin saçının kokusunu anlatan kelimeler olarak şiirde geçer. Öyle ki, sevgilinin saçları sünbülde daha güzel kokar. Fuzûlî'nin aşağıdaki beytinde bu duruma tanık oluruz:

*Hiç sünbül sünbül-i zülfün kimi müşgîn değil
Nâfe-i Çîn'i saçın tek derler ammâ çîn değil*

Fuzûlî Divanı, G 179/ 1.

Sevgilinin saçlarının sünbülde daha güzel kokmasına şaşmamalıdır; çünkü sünbülün kokusu kendinden değildir. Sünbül bu kokuyu sabâ yeli vasıtasıyla sevgilinin yanağından almıştır:

*Saba reyhâncısı bâğ-ı ruhundan
Nesîm-i sünbül ü reyhân uçurlar
Ahmet Paşa Divanı G 50/ 2.*

“Sabah rüzgârı (sevgilinin) yanağının bağından sünbül ve reyhan kokulu havayı çalar.” Sünbül, kokusunu sabah yelinden almıştır. Sabah yeline bu kokuyu veren ise sevgilidir.

Sevgilinin güzelliği söz konusu olduğunda şair, sünbülü gül ile birlikte kullanır. Bunun nedeni sünbüle benzetilen saçların güle benzeyen yanaklar üzerine dökülmesidir. Bâkî Divanı'ndan alınan şu beyitte sevgilinin her iki yanağındaki saç lüleleri sünbüle benzetilmiştir:

*‘Ârzuñda ol iki zülf-i girih-gîrûn senüñ
Suya konmuş iki garrâ tâze sünböldür baña*

Bâkî Divanı G 12/ 2

Sevgilinin misk kokulu saçları gül yanaklarının üzerine dökülünce yanaklar saçın etkisiyle taze misk kokar:

*Sünbülün saldukça gül-berg üzre ol mâh-ı Hutun
Sanki âhû deşt-i Çin üstine müşk-i ter saçar*³²
Şeyhî Divanı G 20/2

Nesre çeviri: “Hoten ayı (sevgili), gül yaprağı üzerine sünbülünü (saçını) salınca sanki ceylan Çin bozkırı üzerine taze misk saçar.”

Bazen de, Fuzûlî'nin beytinde olduğu gibi yanağa dökülen misk kokulu saçlar yanağın süsü olur:

*Müselsel zülf-i müşgîninden artırmış ruhun revnak
Zihi sünbül ki olmuş zîveri gül-berg-i handânın*
Fuzûlî Divanı, G 162/ 4.

Sünbülün, bu kadar güzel, sarhoş edici kokusu olmasına karşın sevgilinin misk ve amber kokulu saçlarıyla yarışabilmesi mümkün değildir. Bu konuda Nev'î ve Yahyâ Beğ söz birliği etmiş gibidirler:

*Olmaz kâkül-i hoş-bûyuña hemtâ sünbül
Yunsa müşg-ile gülâb ile ser-â-pâ sünbül*
Nev'î Divan K 30/20.

“Sünbül baştan ayağa misk ve gül suyu ile yıkansa (bile sevgilinin) güzel kokulu saçlarına denk olamaz.”

*Zülfü yanında kim dü-cihân kıymeti değil
Ey bâgbân igende ögüp satma sünbülü*
Yahyâ Divanı G 417/ 2.

³² Şeyhî Divanı; Haz.: Doç. Dr. Mustafa İsen-Doç. Dr. Cemâl Kurnaz, Akçağ Yay., Ankara 1990, s. 116.

“Ey bahçıvan! (Onun) saçlarının yanında iki dünyanın bir kıymeti yoktur, sünbülü çok övüp satma.”

Klasik Türk şiirinde sünbülün cezayı gerektiren büyük bir hatası olduğundan söz edilir. Bu hata, sünbülün sevgilinin saçlarına öykünmesidir. Sünbül, sevgilinin saçlarına özendiği için sabah yeli tarafından cezalandırılır. Sabah yeli sünbülün saçlarını yolar ya da sünbülün çiçeklerini yollara saçar:

Öykündüğüçün kâkül-i reyhânına sünbül

Bâg içre sabâ saçını anun yola yazdı

Ahmet Paşa Divanı G 344/ 4.

“Sünbül sevgilinin fesleğen kokulu saçlarına kendini benzettiği için sabah rüzgârı onun saçlarını bahçede yola yazdı.”

Sünbülün insanı sarhoş eden büyüleyici kokusu, onun zaman zaman büyü ile ilişkilendirilmesine yol açmıştır. Aşk büyüğü güzel koku ile yapılır. Sevilmeyi isteyen kişi şirinlik denilen muskayı erbabına yazdırır, sonra da bunu boynuna takardı. Şirinlik muskasının misk ile şeref-i âfitâb denilen uğurlu vakitte yazıldığını beyitlerden anlıyoruz.³³

Bâkî, sünbülün insanları büyülediğini boynuna taktığı muskadan bilmektedir:

Yazdurup müşg ile boynuna hamâ'il takdı

Kendüye itmek için halkı musahhar sünbül

Bâkî Divan K 24/5.

“Sünbül, insanları kendine bağlamak için misk ile muska yazdırıp boynuna taktı.”

Şairin ilham kaynağı olan sünbülün her çeşidi koku saçmaz:

³³ Onay, s. 464.

Gerçi sünbül çoğ olur gül-şen-i ‘âlemdür bu
Lîk rengîn ü mutarrâ olamaz her sünbül
Bâkî Divan K 24/44.

“Gerçi, burası âlemin gül bahçesi olduğundan sünbül çok olur; fakat her sünbül renkli ve hoş kokulu olmaz.”

b) Karmaşık (Perişan) Görünümü

Sünbülün çok çiçekli bir bitki oluşu, onun karmaşık görünmesine neden olur. Şekilce dağınık, kıvrımlı, deste deste, canlı ve taze oluşu klasik Türk şiirinde sık anılan özellikleridir.³⁴ Klasik Türk şiirinde sevgilinin kıvrım kıvrım, dalgalı ve karmaşık görünümlü saçları sünbüle benzetilir. Âşüfte, perişân, târmâr, halka halka, çin, târ kelimeleri bu benzerliğe işaret olarak sünbül ile birlikte anılır.

Nevî sünbül kasidesinde geçen bir beyitte, sünbülün perişan görünümünü sarhoş olup çiçeklerle kavga etmesine bağlar:

Bezm-i gülşende olur muydı perişân-destâr
Mest olup itmese ezhâr ile gavğa sünbül
Nevî Divan K 30/6.

“Sünbül, sarhoş olup çiçeklerle kavga etmeseydi gül bahçesi meclisinde sarığı (böyle) perişan halde olur muydu?” Sünbülün bir sap üzerinde salkım şeklinde yükselen top halinde çiçeklerden oluşması şairin onu başında dağınık bir sarık olan insan olarak hayal etmesine olanak sağlamıştır.

Sünbüllerin perişan oluşunun bir sebebi de sevgilinin saçının güzelliğinden duydukları üzüntüdür:

Gam-ı gîsün ile âşüfte degül ger sünbül

³⁴ Pala, s.362.

Ne için böyle perişân olur ekser sünbül

Bâkî Divanı K 24/31

Beyitte de belirtildiği gibi, sünbüllerin çoğu perişan bir görünüme sahiptir; ancak bütün sünbül çeşitleri için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Sünbüller içerisinde sapında birkaç çiçek bulunanları olur ve bu halleriyle hiç de karmaşık görünmezler.

c) Rengi

Sünbül çoğunlukla siyaha yakın, mavi, lacivert çiçekler açan bir süs bitkisidir. Aşağıdaki beyitlerde sünbülün lâciverdî rengine atıf yapılmıştır:

Lâciverdî sünbüliyle âsumanın aynıdır

Açılan nergisler anın encüm-i rahşânıdır

Hayâlî Divanı G 66/2

Gam-ı zülfüñle dūd-ı âh-ı kebūd

Lâcüverdî latif sünbül olur

Bâkî Divanı G 156/3

Halk şairinin *mor sünbül*³⁵ şeklinde ifade ettiği sünbülün bu koyu rengi, klasik Türk şiirinde çokça işlenir. Rengi bakımından duman, bulut, gölge, gece, gökyüzü, gök, toprak, tuğra, yazı, Hıristiyan başta olmak üzere çeşitli kelime ve kavramlarla ilişkilendirilen sünbül kara rengin simgesel anlamlarının da eşliğinde çok renkli hayallere konu olur. Mesela Fuzûlî,

Sünbül özünü zülfüne benzetti nigârın

³⁵ Bkz. Karacaoğlan, (haz. Müjgân Cumbur, 2.bs., Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1985) “Çevre yanı mor sünbüllü bağ”: 139/2-2, s. 95, 143/2-2, s. 98; “Ala karlı mor sünbüllü yurt”:165/ 4-3, s.107; “Mor sünbüllü mağara”: 387/4-3, s. 274.

Bildi ki hatâdır

Dağlarda biter yüzü kara başı aşığa

Kaygulu mükedder

Fuzûlî Divanı Müstezad.

diyerek sünbülün kara rengini işlediği hataya karşılık verilen bir ceza olarak nitelendirerek hüsn-i talil yapmaktadır. Şaire göre sevgilinin saçları sünbülün daha güzel kokar. Sünbül, sevgilinin saçına özendiği için cezalandırılan bir çiçek olarak nitelenir. Dağ çiçeği olup koyu renkli, başı aşığa dönük çiçekler açması, kaygılı ve üzgün oluşunun, Yaratıcı tarafından cezalandırılışının göstergesi olarak algılanır.

Sevgilinin saçından başka yaygın olarak ok ve kılıca benzetilen sünbül; ruhsal olarak karanlık işlerle uğraşan, dolandırıcı, hırsız, büyücü gibi olumsuz özelliklere sahip bir kişiliğin temsilcisi olarak eserlerde kendini gösterir.³⁶ Sünbüle yüklenen bu olumsuz kişilik özelliklerinin onun bitkisel özellikleri ve özellikle de kara olarak düşünülen rengi ile ilişkili olduğunu düşünüyoruz. Sünbülün şekil olarak dik, kılıç şeklinde yaprakların arasından çıkan tek sap üstünde açan top hâlinde çiçeklerden oluşması klasik şiirde onun savaş aletlerinden ok, kılıç, miğfer ve şespare benzetilmesine sebep olur. Savaş aletlerine benzetilen sünbülün kavgacı bir kişilikle anılması bu açıdan bakıldığında hiç de şaşırtıcı değil; hatta son derece yerindedir. Fakat, bu biçimsel benzerliğin çağrıştırdıklarından daha derin görünmektedir.

Geleneksel medeniyetlerde tabiatın gizli bir dili olup insanla konuştuğunu söylemiştik. İşte bu medeniyetlerin dayandıkları en önemli düşünsel ilkelerden birisi şudur: “Yukarısı nasılsa aşağısı da öyledir” ya da bunun tam tersi “Aşağısı nasılsa yukarısı da öyledir.” Her şeyi, birbiriyle ilişkili olan bir bütünün parçaları olarak gören bu ilke bir

³⁶ Gencay Zavotçu, *Divan Edebiyatı Kişiler-Kişilikler Sözlüğü*, (1. bs. Ankara: Aydın Ktb., 2006), s. 334.

zamanlar dünyayı ve insanı anlamının en saygın yollarından biri olan astrolojiye dayanak oluşturur. Ayrıca, eski Mısır, Bâbil, Mezopotamya gibi bütün geleneksel medeniyetlerde var olan yeryüzü ve gökyüzü arasındaki benzeşim bu ilke ile özetlenmiş gibidir.³⁷

Astrolojiye göre sünbül, Mars gezegeninin etkisinde olan koç burcuna ait bir çiçektir. Mars, eski adıyla Mirrih, Güneş Sistemi'nin dördüncü gezegenidir. İran'da Behram diye anılan bir hayır meleği iken Keldanîler tarafından ilahlaştırılmış ve Mares diye anılmıştır. Sonradan Yunanlıların Ares, Romalıların Mars adını verdiği bu yıldızın, İran'da yolcuları koruduğuna inanılmış, Yunanlılarda ise önce fırtına sonra da savaş tanrısı olarak tanınmıştır. Kızıl renkli, küçük uğursuz bir yıldızdır. Edebiyatta uğursuzluk, fitne ve savaşla anılır.³⁸ Mars gezegeninin etkisindeki koç burcu insanı kavgacı olduğu gibi, bu burca mensup bir çiçek olan sünbülün de kavgacı bir kişilikle ilişkilendirilmesi anlamlı olacaktır.

Bu kavgacı kişiliğinin yanı sıra mesnevilerde sünbül kıskanç, kıskançlığı sebebiyle başkalarının iyiliğini çekemeyerek kötülükler yapan bir çiçek olarak tasvir edilir. Fazlî'nin *Gül ü Bülbül* mesnevisinde sünbül; karanlık işlerle uğraşan, dolandırıcı, hilekâr hırsız, büyücü gibi olumsuz özelliklere sahip bir kişiliğin temsilcisi olarak sunulur.³⁹ Şüphesiz bunda yine sünbülün daha çok koyu, özellikle de kara olarak düşünülen renginin etkisi büyüktür. Siyah; olumsuz kavramları çağrıştıran, karanlık ve kötülüğün sembolü olan bir renktir. Bundan dolayıdır ki sünbül, karanlık işlerle uğraşan, kötü, hilekâr, kıskanç, büyücü bir çiçek olarak takdim edilir.⁴⁰

³⁷ Yaşamı bir bütünlük içerisinde algılayan bu sihirli dünya görüşünün; âlem-i suğrâ olan insanı, âlem-i kübrâ olan evrenin küçük bir örneği olarak gören tasavvuf anlayışıyla benzerlik göstermesi dikkate değerdir.

³⁸ Onay, s. 357; Ayrıca bkz. Mevlânâ Celâleddin, *Divan-ı Kebir*, c.VI, (haz. Abdülbâkî Gölpinarlı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1992), s. 420.

³⁹ Yrd. Doç. Dr. Gencay Zavotçu, *Divan Edebiyatı Kişiler-Kişilikler Sözlüğü*, Aydın Ktb., Ankara 2006, s. 488-490.

⁴⁰ Sünbül kıskanç ve fitneci kişiliğiyle gülşende bülbülü dikene gammazlar. Sünbülün fitnesi, dikenin de çabaları boşa çıkmaz. Neticede bülbül gülşenden uzaklaştırılır. Bkz. Gencay

Sünbülün kara rengi onun kâfirlikle ve Hıristiyanlıkla ilişkilendirilmesine neden olur. Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşamın hemen her alanına hâkim olan bir düzen ve intizam vardır. Osmanlı'nın gerek sivil gerekse de resmî unsurlarının kılık kıyafetlerinin belirli oluşu bu düzen ve intizamın yansımaları olarak dikkat çeker. İmparatorluğun bünyesinde dinleri, inançları farklı pek çok milletin yerli halkla birlikte oluşturduğu mozaik, kılık kıyafet ve görünüşle ilgili ayrıntılarda kendini gösterir. Ayrıca her meslek, tarikat, din ve mezhep mensubunun da kendilerinin simgesi olan kıyafet ve görünüşleri vardır. Kılık kıyafet ve görünüşle ilgili her bir ayrıntı o dönem insanı için sosyal bir göstergedir.

Mesela, 17. yüzyıl şairlerinden Tokatlı Kânî bir kasidesinde ilkbahar tasviri yaparken sünbülle ilgili şu beyite yer verir:

Didi sünbüllere gök sarmayın siz

Bilelim kâfir ile müslümânı

Tokatlı Kânî Dîvanı, K 42/ 45.

311

Kasidede şair pembe beyaz çiçekler açan gül ağacını gezici kadiya benzetmekte ve bu özelliğiyle çiçekler arasında ona bir teftiş görevi yüklemektedir. Çoğunlukla mavi, lacivert renkte olan sünbüllere gül kadısı mavi sarık giymeme ihtarında bulunmaktadır; çünkü, mavi sarığı kâfirler giymektedir. Prof. Dr. Muhammet Nur Doğan'ın beyitle ilgili olarak söylediği şu sözler dikkat çekicidir: “Sümbül çiçeği birçok eski metinde mavi (lacivert) rengi dolayısıyla mavi sarık sarmuş Hristiyana benzetilmiştir. Burada ise, sümbül aslında Müslüman olarak kabul edilmekte; ancak kendisine mavi sarık sardığı için Hristiyanla karıştırılabileceği tehlikesi hatırlatılmaktadır.”⁴¹ Sünbülün tuğra, yazı, bulut ve dumanla ilişkilendirildiği beyitlerde de yine bu renk özelliği etkili olur.

Zavotçu, “Türk Edebiyatında Gül ve Bülbül Mesnevileri (Mukayeseli Çalışma) I-II”, (Doktora Tezi, Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997), s. 419-426.

⁴¹ Muhammet Nur Doğan, “Şeyhülislâmın Mavi Çizmesi”, Eski Şiirin Bahçesinde, (Genişletilmiş 3. bs., İstanbul: Alternatif Düşünce Yay., 2005), s. 167.

d) Sünbül Mevsimi

Sünbül ilkbaharda açan bir çiçektir. Sonbaharda toprağa dikilen sünbül soğanları karların erimesiyle birlikte filizlenir, ocak şubat döneminde yapraklarını topraktan çıkarmaya başlarlar. Dolayısıyla, sünbüllerin açması baharın geldiğini gösteren bir işarettir. İşte bu özelliğinden dolayı sünbül, baharın müjdecisi sayılır. Sünbül mevsimi olan ilkbahara klasik Türk şiirinde çeşitli vesilelerle atıfta bulunulur. Bâkî'nin *sünbül* kasidesinde gömgök tere batmış, yani taptaze bir sünbülün ilkbaharın gelişini haber vermesi şu şekilde dile getirilir:

Yine gömgök tere batmış çıka geldi çemene

Nev-bahâr irdi diyü virdi haberler sünbül

Bâkî Divanı K 24/8

Nedim ise ilkbaharı “*sünbül zamanları*” olarak niteler:

Ol perçemin nazîrini hâtırda mı gönül

Görmüş idin geçen sene sünbül zamânları

Nedîm Divanı G 155/ 3.

Aşağıdaki beyitte de gül kokusuyla sulandığı zikredilerek sünbüllerin ilkbaharda güllerden sonra açtığı belirtilir:

Feyz aldı sifâlden karanfül

Büy-ı gül ile sulandı sünbül

Hüsn ü Aşk / 592.

Sünbül zamanları geldiğinde bahçeler cennete döner. İlkbahar tabiata neşe ve canlılık getirdiği gibi insanı da ferahlatır, ruhuna genişlik verir. İnsan için yeşillenen dalları, açılan çiçekleri güzel havalarda seyretmek başlı başına bir eğlencedir. Âlimi câhili, genci

ihtiyarı, şahı gedasıyla her tabakadan insan bir iki hafta süren bu rengârenk sünbül sefasına koşar. Yahyâ, göğsünde sünbüllenen yaradan dolayı sünbül seyrine çıkmayı gereksiz görür:

*Bâğa sünbül seyrine varmaga hâcet kalmadı
Seng-i cevrin zahmı cânâ sînedede sünbüllendir
Yahyâ Divanı Kıt. / 20.*

“Sünbüleri seyretmek için bağa gitmeye gerek kalmadı; çünkü (ey sevgili!) eziyet taşının açtığı yara gönülde sünbüllendir.”

e) Sünbülî Hevâ (Sünbül Havası)

Sünbülî hevâ sünbüllerin sevdiği, bulutlu ama yağmursuz havayı anlatmak için kullanılan bir tabirdir. İlhan Ayverdi, *sünbülî* kelimesine “*sümbülle ilişkili*” anlamının dışında, “*sümbül renkli, morumsu, yağmursuz, fakat bulutlu ve kapalı (hava)*” anlamını verirken sünbüllerin genellikle açık mor renkte olmasından dolayı kelimenin bu anlamı kazanmış olabileceği ihtimaline değinir.⁴²

Hüsn ü Aşk mesnevisinin Der Vâsf-ı Bahâr bölümünde,

*Âhû gibi ebr-i nev-demîde
Beslendi hevâ-yı sünbülîde
Hüsn ü Aşk / 590.*

beytinde geçen *hevâ-yı sünbülî* sümbüllerin sevdiği bulutlu ama yağmursuz havadır. Hava bulutlu olduğu için hemen her an yağmurun yağması muhtemeldir. Şeyhülislâm Yahyâ, bu durumu şöyle anlatır:

*Agladır erbâb-ı ‘aşkı ârzû-yı kâkülü
‘Âlemi bârân eder gâhî hevâ-yı sünbülü*

⁴² Bkz. Ayverdi, sümbülî-sünbülî.

Yahyâ Divanı G 418/ 1.

“Sünbül havası bazen âlemi yağmura boğar. Kâkülünün arzusu (da) âşıkları ağlatır.”

f) Soğanlı Bir Bitki Oluşu

Sünbülün soğanlı bir bitki oluşu ile de bu özelliği belirtilerek şiirde işlenir. Sünbülün güzel kokusunu soğanında saklaması, soğanının sünbül için bir gıda deposu oluşu, renk ve şekil bakımından soğanın dişe benzemesi bu bağlamda işlenen bitkisel özellikleri arasındadır.

Şemîmin sünbül ü nergis piyâzında nihân eyler

Nesîm-i subh olup girsem eger geşt-i gülistâna

Fehîm-i Kadîm Divanı K 7/49

“Sabah rüzgârı olup gül bahçesine gezmek için girsem, sünbül ve nergis, kokularını köklerinin soğanında saklarlar.”

314

Bâkî, aşağıdaki beyitte *gül gibi geçinmek* tabiriyle zevk ve eğlencenin hüküm sürdüğü rahat bir yaşamı, *sünbül gibi geçinmek* deyimiyile de kanaatkâr bir yaşamı işaret eder:

Gül gibi 'işret olmaz ise berg ü sâz ile

Sünbül gibi geçinmek olur bir piyâz ile

Bâkî Divanı G 477/1.

Sünbül soğanlarının dişe benzetilmesi de yaygın bir kullanım olarak dikkati çeker:

Ya çıkarmak ya koparmak istemem zinhâr kim

Çeşmi nergisdir anın sünbül kökü dendânıdır

Hayâlî Divanı G 66/ 5.

“Onun gözü nergis, dişi sünbül köküdür. Bu sebepten asla çıkarmak ya da koparmak istemem.”

Ayrıca, sünbülün her toprakta yetişmediğini Hayâlî çok zarif bir şekilde dile getirir:

*Fikr-i zülfün Hayâlîde yaraşır
Sünbülü her türâba vermezler
Hayâlî Divanı G 145/ 9.*

g) Sünbül Tohumları

Çiçekleri üzerinde hem erkek hem dişi organlar bulunduğu için sünbülün tohum yapabilme olasılığı yüksektir. Dolayısıyla sünbül, tohumları bol olan bir bitkidir. Bâkî, sünbülün her yıl tohumlarını artırdığına dair halk arasında var olan bir düşünceyi şöyle dile getirir:

*Nola kadr ü şerefün sâl-be-sâl olsa mezîd
Her yıl arturmadadur dâneysi dirler sünbül
Bâkî Divanı K 24/45.*

h) Deste Deste Oluşu

Gül desteleri ve çiçek demetlerinin etrafının taze otlarla sarılması pek eski bir âdet⁴³ olarak şiirimize de girmiştir. Sünbül tek çiçek olarak sarık ve kulak arkasına takılsa da genellikle deste halinde toplanır. Bir demet sünbülün etrafına bazen reyhan gibi taze ve kokulu otlar bazen de herhangi bir ip sarılmak suretiyle sünbüller bir araya getirilir. Sünbüller bu şekilde satılır ya da istenilen kişiye sunulur.

*Bir elde Bâkıyâ gül gibi sâgar var iken geldi
Hayâl-i kâkül-i müşgîni sünbül sundı bir deste*

⁴³ Onay, s. 171.

Bâkî Divanı G 445/5.

Müşgîn saçuñda ey yüzi gül cân-ı nâ-tevân

Ol riştedür ki bağlana bir deste sünbüle

Bâkî Divanı G 447/3.

Sonuç

Bir milletin ara renkleri karşılayan ne kadar çok, çeşitli kelimesi varsa o millet o kadar ilerlemiş sayılır. Aynı şekilde, bir milletteki çiçek sevgisi ve kültürü de medeniyetin göstergesidir. Bu yazımızda Osmanlı kültür ve medeniyetinin ince zevkinin bir ürünü olan klasik Türk şiirinde sünbülü araştırdık. Sayısız beyit arasından seçilerek verilen örneklerde gördük ki sünbül bir tutku olarak Osmanlı insanının hayatında çok önemli bir yerde durmaktadır. Bir çiçeğe bu kadar zengin anlamlar yükleyen bir medeniyetin, anlamsızlığı hayatın anlamı olarak gören günümüz insanına söyleyecek çok sözü vardır.

316

Kaynakça

Ahmet Paşa, *Ahmet Paşa Divanı*, haz. Ali Nihat Tarlan, Ankara: Akçağ Yay., 1992.

Atalay, Besim *Mahmud Kaşgarî Divanü Lügati't Dizini IV*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 1986.

Atasoy, Nurhan, *Hasbahçe: Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, İstanbul: Aygaz, 2002.

Aydemir, Yaşar, "Sünbüliyye", *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., 2006, c.V, s. 358.

Aydiner, Mustafa, *Şifalı Bitkiler Ansiklopedisi*, İstanbul: Elit Kültür Yay., y.t. yok.

Ayvazoğlu, Beşir, *Güller Kitabı Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, 5. bs., İstanbul: Ötüken Neşr., 1999.

Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 2.bs., İstanbul: Kubbealtı Neşr., 2006.

Bâkî, *Dîvân Tenkitli Basım*, haz. Sabahattin Küçük, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 1994.

Bayram, Yavuz, “Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 2/4 Fall 2007*, erişim tarihi 08. 04. 2010., <http://www.turkishstudies.net/dergi/cilt1/sayi6/sayi6pdf/13.pdf>

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Yay. haz. Aydın Sami Güneyçal, 14. bs., Ankara: Aydın Ktb., 1997.

Doğan, Muhammet Nur, “Şeyhülislâmın Mavi Çizmesi”, Eski Şiirin Bahçesinde, Genişletilmiş 3. bs., İstanbul: Alternatif Düşünce Yay., 2005, s. 167.

Erhat, Azra, *Mitoloji Sözlüğü*, 4.bs., İstanbul: Remzi Ktb., 1972.

Fuzûlî, *Fuzûlî Divanı*, haz. Kenan Akyüz, v.d., Ankara: Akçağ Yay., 2000.

Gökyay, Orhan Şaik, “Divan Edebiyatında Çiçekler”, *Tarih ve Toplum*, S.76 (Nisan 1990); 77 (Mayıs 1990); 79 (Temmuz 1990).

Hayâlî, *Hayâlî Divanı*, haz. Ali Nihat Tarlan, Ankara: Akçağ Yay., 1992.

Karacaoğlan, haz. Müjgân Cunbur, 2.bs., Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1985.

Karaköse, Saadet, "Sünbül", *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., 2206, c.V, s. 357.

Koç, Hüseyin, *Lokman Hekimden Günümüze Bitkilerle Sağlıklı Yaşama*, 1.bs., Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 2002.

Kurnaz, Cemal, *Hayli Bey Divnı'nın Tahlii*, İstanbul: MEB Yay., 1996.

Mevlânâ Celâleddin, *Divan-ı Kebir*, c.VI, haz. Abdlbki Gölpınarlı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1992.

Nedim, *Nedîm Divanı*, haz. Muhsin Macit , Ankara: Akçağ Yay., 1997.

Nesmi, *Nesmi Divanı*, haz. Hüseyin Ayan, Ankara: Akçağ Yay., 1990.

Nev'i, *Nev'i Divan Tenkidli Basım*, haz., Mertol Tulum ve M. Ali Tanyeri, İstanbul: İÜEF Yay. No. 2160, 1977.

Onay, Ahmet Talât, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, haz. Cemal Kurnaz, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1996.

ztekin, zge, *XVIII. Yüzyıl Divan Şiirinde Toplumsal Hayatın İzleri Divanlardan Yansıyan Görüntüler*, Ankara: rn Yay., 2006.

Pala, İskender, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Yay., 1998.

Parlatır, İsmail v.dđr., *Türkçe Sözlük*, c.II, 9. bs., Ankara: TDK Yay., 1998.

Şemseddin Smi, *Kâmûs-ı Türkî*, 7. bs., İstanbul: Çağrı Yay., 1999.

Şemseddin Sivas, *Gülşenâbâd*, haz. Hasan Aksoy, İstanbul: İslâm Medeniyeti Vakfı Yayını, 1990.

Şeyh Galib, *Hüsn ü Aşk (Metin, Düz Yazıya Çeviri, Notlar ve Açıklamalar)*, haz. Muhammet Nur Doğan, 5. bs., İstanbul: Yelkenli Yay., 2008.

Şeyhülislâm Yahyâ, *Yahyâ Divanı*, haz. Rekin Ertem, Ankara: Akçağ Yay., 1995.

Tansuğ, Sabiha, *Türklerde Çiçek Sevgisi ve Sünbülname*, İstanbul: Akbank Yay., 1988.

Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabcacı Yay., 2001.

Ünver, Süheyl, “Türk Sanatında Çiçekler ve Buketler”, *Türkiyemiz*, S. 22, Haziran 1977.

Üzgör, Tâhir, *Fehîm-i Kadîm, Hayatı, Sanatı, Divanı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yay., 1991.

Yunus Emre, *Yunus Emre Divanı*, haz. Mustafa Tatçı, Ankara: Akçağ Yay., 1991.

Zavotçu, Gencay, “Türk Edebiyatında Gül ve Bülbül Mesnevileri (Mukayeseli Çalışma) I-II”, Doktora Tezi, Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.

..... , *Divan Edebiyatı Kişiler-Kişilikler Sözlüğü*, 1. bs., Ankara: Aydın Ktb., 2006.

Künye:

Karaman, Gülay, “Perişân Çiçek Sünbül ve Klasik Türk Şiirinde İşleniş”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi II**, (2012): 288-319.